PUNJAB POLICE • PSSSB • PUNJAB PCS • GOVERNMENT EXAMS

HOUSE OF ASPIRANTS

ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ

ਅਧਿਆਇ 2

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

Prepared by someone who has already achieved what you are preparing for.

WEBSITE	EDITION	LANGUAGE
houseofaspirants.in	October 2026	Punjabi & English

House of Aspirants

Punjab's bilingual exam-preparation platform

houseofaspirants.in

Welcome, Aspirant

Thank you for choosing **House of Aspirants**. These notes are written for every serious government-exam aspirant: **exam-oriented, easy to understand and free**.

> *"Prepared by someone who has already achieved what you are preparing for."*

HOW TO GET THE MOST FROM THESE NOTES

1 Read
Go through the chapter once and mark the points that are new to you.

2 Practise
Attempt this chapter's MCQ quiz on houseofaspirants.in.

3 Revise
Check previous year questions on the topic and revise your marked points.

Visit Our Website

- Bilingual notes: Punjabi & English
- Daily quiz & chapter-wise MCQs
- Monthly current affairs
- 10+ years of previous year papers
- Progress tracking

Scan to visit

www.houseofaspirants.in

Join Our Telegram Channel

- Latest notes, first
- Daily updates
- Exam notifications
- Weekly PDFs
- Live guidance sessions

Scan to join

t.me/HouseOfAspirant

Keep Learning. Keep Growing. Keep Achieving.

Team House of Aspirants

© 2026 House of Aspirants. These notes are for educational purposes only. Reproduction, redistribution or commercial use without permission is prohibited.

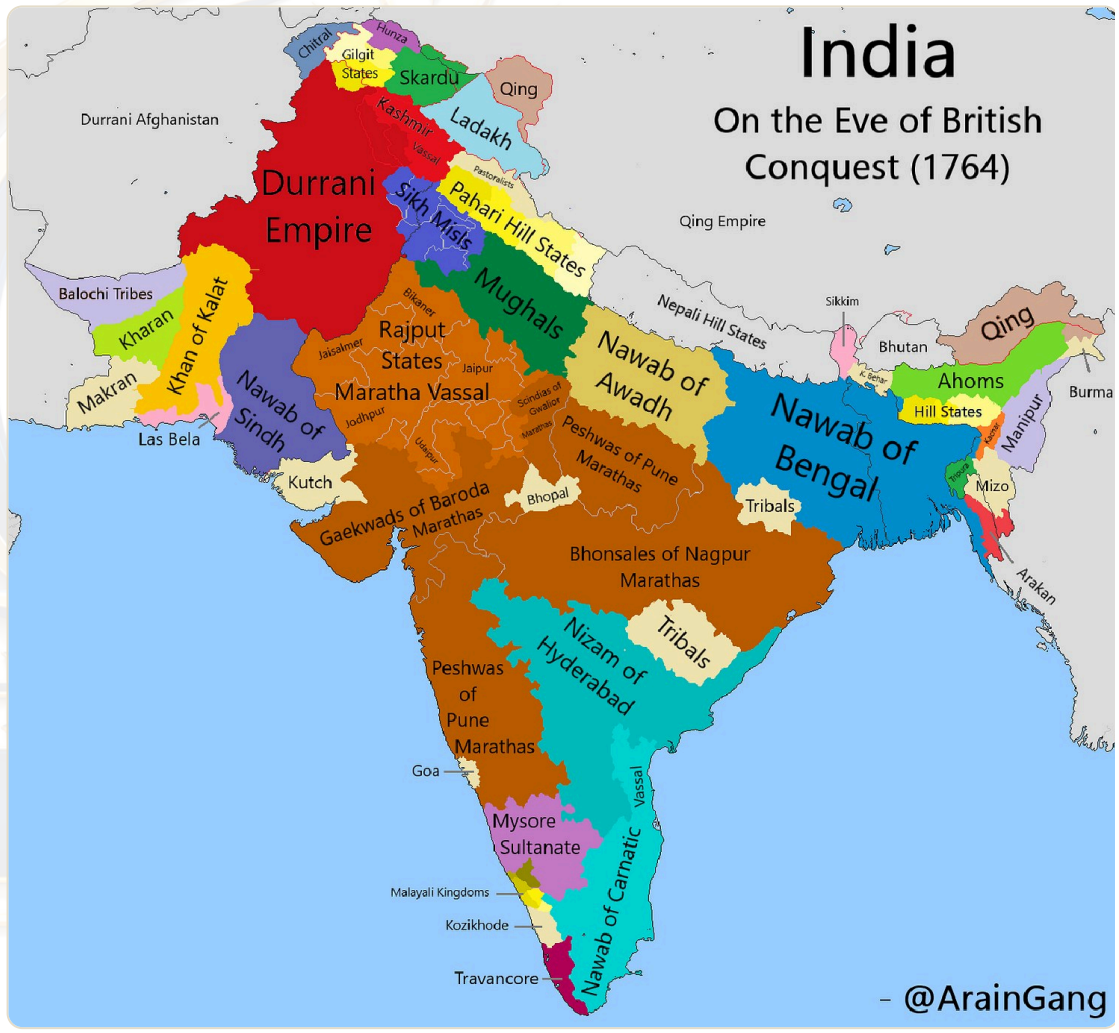
ਅਧਿਆਇ 2

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ · House of Aspirants

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ

- ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Bengal)
- ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Mysore)
- ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of the Maratha Confederacy)
- ਸਿੰਧ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Sindh)
- ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Punjab)
- ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ (Anglo-Sikh Wars)
- ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਰੇਖਾ (Timeline)

1764 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਨ।

ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Bengal)

ਬੰਗਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਉਂ ਸੀ

- ਬੰਗਾਲ **ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸੂਬਾ** ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਦੇ ਬਿਹਾਰ, ਓਡੀਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
- ਬੰਗਾਲ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਭੇਜਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੋਰਾ (saltpetre), ਚੌਲ, ਨੀਲ, ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ, ਖੰਡ, ਰੇਸ਼ਮ, ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਦਸਤਕਾਰੀ।
- ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਯਾਤ ਦਾ ਲਗਭਗ **60 ਫ਼ੀਸਦੀ** ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤ ਸਨ।
- ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਗਵਰਨਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ।

- **1741** ਵਿੱਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਗਵਰਨਰ **ਅਲੀਵਰਦੀ ਖ਼ਾਨ (Alivardi Khan)** ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸਰਫ਼ਰਾਜ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ (ਗਵਰਨਰ) ਬਣ ਗਿਆ।
- ਅਲੀਵਰਦੀ ਖ਼ਾਨ ਦੀ **ਅਪ੍ਰੈਲ 1756** ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੋਹਤਾ **ਸਿਰਾਜ-ਉਦ-ਦੌਲਾ (Siraj-ud-daula)** ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਣਿਆ।

ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (Battle of Plassey, 1757)

- ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹਾਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਰਾਜ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।
- **ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਦੁਖਾਂਤ (Black Hole Tragedy):** ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਾਜ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ **146 ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ** ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਨਾਲ **123 ਦੀ ਮੌਤ** ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭੜਕ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ **ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ (Robert Clive)** ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਲੜੀ।
- ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗੱਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਗੱਠਜੋੜ ਕੀਤਾ:
  - **ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ (Mir Jafar)** – ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ
  - **ਰਾਏ ਦੁਰਲਭ (Rai Durlabh)**
  - **ਜਗਤ ਸੇਠ (Jagat Seth)** – ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ
  - **ਮਾਣਿਕਚੰਦ (Manikchand)** – ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ
  - **ਅਮੀਚੰਦ (ਓਮੀਚੰਦ) (Amichand/Omichand)** – ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ
  - **ਖ਼ਾਦਿਮ ਖ਼ਾਨ (Khadim Khan)** – ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇੱਕ ਕਮਾਂਡਰ
- ਇਸ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ **23 ਜੂਨ, 1757 ਨੂੰ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ** ਜਿੱਤੀ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ **ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ** ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਬਣਾਇਆ।
- ਪਲਾਸੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਹੀ **ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਿੰਦੂ** ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ **ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ (Mir Kasim)** ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ (Battle of Buxar, 1764)

- ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨਾਖ਼ੁਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ।
- **ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ**, ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ **ਸ਼ੁਜਾ-ਉਦ-ਦੌਲਾ (Shuja-ud-daula)** ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ **ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ (Shah Alam II)** ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ **22 ਅਕਤੂਬਰ, 1764** ਨੂੰ ਬਕਸਰ ਵਿਖੇ **ਮੇਜਰ ਹੈਕਟਰ ਮੁਨਰੋ (Major Hector Munro)** ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਰਾਇਆ।
- ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਫਿਰ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਬਣਿਆ। ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁੱਤਰ **ਨਜਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ (Najm-ud-daula)** ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
- **ਅਗਸਤ 1765** ਵਿੱਚ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ **ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ (Treaties of Allahabad)** ਕੀਤੀਆਂ — ਇੱਕ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨਾਲ।

> **ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੁਝਾਅ (EXAM TIP)**
> **ਪਲਾਸੀ (1757)** ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤਵਰ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ **ਬਕਸਰ (1764)** ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਸਲ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਲਾਸੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਜਿੱਤੀ ਗਈ; ਬਕਸਰ ਇੱਕ ਅਸਲ ਫ਼ੌਜੀ ਜਿੱਤ ਸੀ।

ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋਹਰੀ ਸਰਕਾਰ (Dual Government, 1765–72)

- ਬਕਸਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਅਸਲ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਈ।
- ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਨੇ **ਦੋਹਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ** ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ — ਦੋ ਦਾ ਰਾਜ: ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ।

- **ਦੀਵਾਨੀ** (ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ) ਅਤੇ **ਨਿਜ਼ਾਮਤ** (ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਕੰਮ) ਦੋਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਹੇਠ ਆ ਗਏ।
- ਦੀਵਾਨੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਦੋ ਡਿਪਟੀ ਦੀਵਾਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ: ਬੰਗਾਲ ਲਈ **ਮੁਹੰਮਦ ਰਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ (Mohammad Reza Khan)** (ਜੋ ਡਿਪਟੀ ਨਾਜ਼ਿਮ ਜਾਂ ਡਿਪਟੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ) ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਲਈ **ਰਾਜਾ ਸਿਤਾਬ ਰਾਏ (Raja Sitab Roy)**।
- ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ (ਨਜਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ) ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ।
- **1772** ਵਿੱਚ **ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ (Warren Hastings)** (ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਗਵਰਨਰ) ਨੇ ਦੋਹਰੀ ਸਰਕਾਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਲੈ ਲਿਆ।

1789 ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ (BRITISH EMPIRE IN 1789)

ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Mysore)

ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦਾ ਉਭਾਰ

- ਹੈਦਰ ਅਲੀ (Haidar Ali) ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ **ਡਿੰਡੀਗੁਲ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ** ਬਣਿਆ।
- ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਡਿੰਡੀਗੁਲ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਹਥਿਆਰਖ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ।
- **1761** ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ **ਨੰਜਰਾਜ (Nanjaraja)** (ਵੋਡੀਯਾਰ ਰਾਜਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ) ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਰਾਜ ਵੋਡੀਯਾਰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਾਸਕ ਮੰਨਦਾ ਰਿਹਾ।

ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ (Anglo-Mysore Wars, 1767–1799)

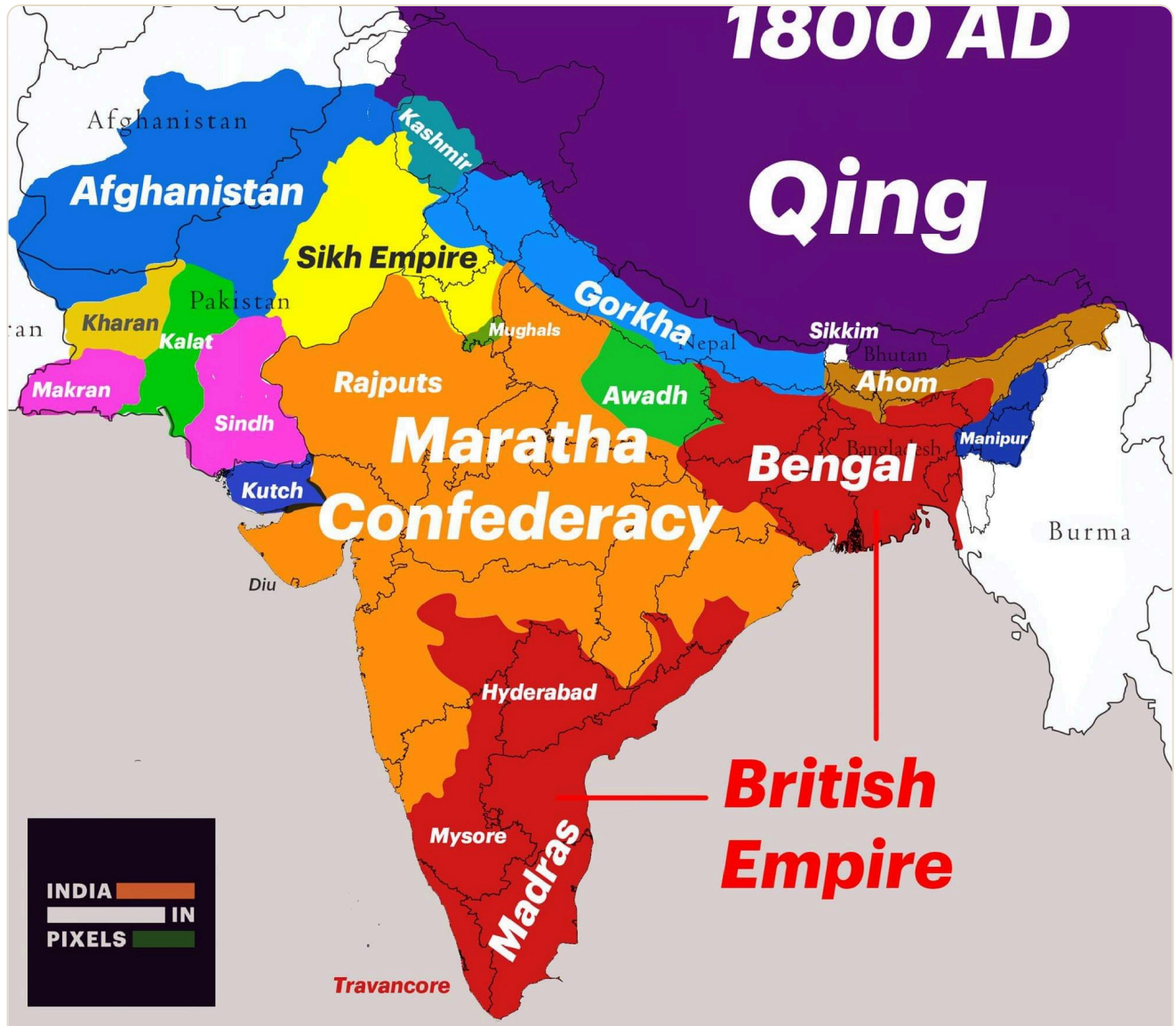
ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜੇ ਗਏ।

ਯੁੱਧ	ਸਮਾਂ	ਮੁੱਖ ਤੱਥ	ਕਿਸ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ
ਪਹਿਲਾ	1767–69	ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ।	ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Madras, 1769)
ਦੂਜਾ	1780–84	ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਮਾਹੇ (Mahe) ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾਇਆ। ਹੈਦਰ ਅਲੀ **ਪੋਰਟੋ ਨੋਵੋ (Porto Novo, 1781)** ਵਿਖੇ ਆਇਰ ਕੂਟ (Eyre Coote) ਤੋਂ ਹਾਰਿਆ ਅਤੇ 1782 ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ **ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ** ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਣਿਆ।	ਮੰਗਲੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Mangalore, 1784)
ਤੀਜਾ	1790–92	ਮਰਾਠਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੇ ਟੀਪੂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕੀਤਾ। **ਲਾਰਡ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ (Lord Cornwallis)** ਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਟੀਪੂ ਨੂੰ **ਆਪਣਾ ਅੱਧਾ ਇਲਾਕਾ** ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ।	ਸ੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Seringapatam, 1792)
ਚੌਥਾ	1799	**ਲਾਰਡ ਵੈਲਜ਼ਲੀ (Lord Wellesley)** ਨੇ ਸ੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ (ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ) ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ; ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ **ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ (subsidiary alliance)** ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਵੋਡੀਯਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ।	—

- **1831** ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ **ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਂਟਿੰਕ (William Bentinck)** ਨੇ ਕੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਲੈ ਲਿਆ।

ਯਾਦ ਰੱਖੋ (REMEMBER)

- ਦੂਜੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸਾਰੇ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।
- ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਫ਼ਰਾਂਸ, ਤੁਰਕੀ, ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਪੇਗੂ ਵਿੱਚ ਦੂਤਾਵਾਸ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ।
- ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ **"ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਰੁੱਖ" (Tree of Liberty)** ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ **ਜੈਕੋਬਿਨ ਕਲੱਬ (Jacobin Club)** ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ।

ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of the Maratha Confederacy)

ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ (1775–82)

- **1777** ਵਿੱਚ **ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ (Nana Phadnavis)** (ਮਰਾਠਾ ਮੰਤਰੀ) ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ ਉੱਤੇ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਕੇ ਕਲਕੱਤਾ ਕੌਂਸਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੰਧੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ।
- ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੂਨਾ ਵੱਲ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ, ਪਰ ਅੱਧ-ਜਨਵਰੀ 1779 ਤੱਕ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ **ਵਡਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Wadgaon)** ਉੱਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ।
- ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ **ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼** ਨੇ ਵਡਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ **ਕਰਨਲ ਗੋਡਾਰਡ (Colonel Goddard)** ਅਧੀਨ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਫ਼ਰਵਰੀ 1779 ਵਿੱਚ **ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ** ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ 1780 ਵਿੱਚ **ਬੱਸੀਨ (Bassein)** ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ।
- ਸਿੰਧੀਆ (ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਰਾਜ) ਨੇ ਪੇਸ਼ਵਾ (ਮਰਾਠਾ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਵੀਂ ਸੰਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ। **ਮਈ 1782** ਵਿੱਚ **ਸਾਲਬਾਈ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Salbai)** ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ **ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ** ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ।

ਨੋਟ: ਗਵਰਨਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮੁਖੀ; ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ (1803–1805)

- **1 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1801** ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ **ਜਸਵੰਤਰਾਓ ਹੋਲਕਰ (Jaswantrao Holkar)** ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਜਸਵੰਤਰਾਓ ਨੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾਇਆ।
- ਪੇਸ਼ਵਾ **ਬਾਜੀਰਾਓ ਦੂਜਾ** ਬੱਸੀਨ ਭੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ **31 ਦਸੰਬਰ, 1802** ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ **ਬੱਸੀਨ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Bassein)** ਉੱਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ।

- ਪੇਸ਼ਵਾ ਵੱਲੋਂ ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੰਧੀਆ, ਭੋਂਸਲੇ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
- **ਆਰਥਰ ਵੈਲਜ਼ਲੀ (Arthur Wellesley)** ਅਧੀਨ ਸੰਗਠਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਭੋਂਸਲੇ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।

ਕੌਣ ਹਾਰਿਆ	ਤਾਰੀਖ਼	ਸੰਧੀ
ਭੋਂਸਲੇ	17 ਦਸੰਬਰ, 1803	ਦੇਵਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Devgaon)
ਸਿੰਧੀਆ	30 ਦਸੰਬਰ, 1803	ਸੁਰਜੀ-ਅੰਜਨਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Surji-Anjangaon)
ਹੋਲਕਰ	1806	ਰਾਜਪੁਰਘਾਟ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Rajpurghat)

ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ (1817–19)

- **ਪਿੰਡਾਰੀਆਂ (Pindaris)** (ਮਰਾਠਾ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਈਚਾਰਾ) ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਰਡ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।
- ਇਸ ਨਾਲ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਫਿਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। (ਸੰਘ ਛੋਟੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਿਲ ਕੇ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।) ਪਛਤਾਵੇ ਵਿੱਚ ਬਾਜੀਰਾਓ ਦੂਜੇ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ।
- ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਪੂਨਾ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ **ਪੇਸ਼ਵਾ ਖਿਰਕੀ (Khirki)** ਵਿਖੇ, **ਭੋਂਸਲੇ ਸੀਤਾਬੁਲਡੀ (Sitabuldi)** ਵਿਖੇ ਅਤੇ **ਹੋਲਕਰ ਮਹਿਦਪੁਰ (Mahidpur)** ਵਿਖੇ ਹਾਰ ਗਏ।
- ਸੰਧੀਆਂ: **ਪੂਨਾ ਦੀ ਸੰਧੀ** (ਪੇਸ਼ਵਾ), **ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਸੰਧੀ** (ਸਿੰਧੀਆ) ਅਤੇ **ਮੰਦਸੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ** (ਹੋਲਕਰ)।
- **ਜੂਨ 1818** ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੁਝਾਅ (EXAM TIP)

ਸੰਧੀਆਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਅਕਸਰ ਪੁੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: **ਸਾਲਬਾਈ** – ਪਹਿਲਾ ਯੁੱਧ, **ਬੱਸੀਨ** – ਦੂਜੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਾਰਨ, **ਪੂਨਾ / ਗਵਾਲੀਅਰ / ਮੰਦਸੌਰ** – ਤੀਜਾ ਯੁੱਧ।

ਸਿੰਧ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Sindh)

- ਜੂਨ 1807 ਵਿੱਚ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਅਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਪਹਿਲੇ ਨੇ **ਟਿਲਸਿਟ (Tilsit)** ਦਾ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਸਤੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੂਸ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਰੋਕ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। **ਲਾਰਡ ਮਿੰਟੋ (Lord Minto)** ਨੇ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਿਸ਼ਨ ਭੇਜੇ:
  - **ਮੈਟਕਾਫ਼ (Metcalfe)** ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ (ਸਿੱਖ ਸਾਮਰਾਜ)
  - **ਐਲਫ਼ਿੰਸਟਨ (Elphinstone)** ਨੂੰ ਕਾਬੁਲ
  - **ਮੈਲਕਮ (Malcolm)** ਨੂੰ ਤਹਿਰਾਨ
- **ਨਿਕੋਲਸ ਸਮਿੱਥ (Nicholas Smith)** ਸਿੰਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਅਮੀਰਾਂ (ਸਿੰਧ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ) ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।
- ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ **ਪਹਿਲੀ ਸੰਧੀ** — **"ਸਦੀਵੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਸੰਧੀ" (Treaty of Eternal Friendship)** — ਉੱਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ।
- **ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ (1839–42)** ਸਿੰਧ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਲੜਿਆ ਗਿਆ। ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ।
- ਅਮੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਦੀ ਦੇ ਝਗੜੇ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦਖ਼ਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਉੱਤੇ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੰਧ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- **1843** ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ **ਐਲਨਬਰੋ (Ellenborough)** ਅਧੀਨ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। **ਚਾਰਲਸ ਨੇਪੀਅਰ (Charles Napier)** ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿੱਤ (Conquest of Punjab)

- ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਸਤੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਸਾਂਝੇ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ-ਰੂਸੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। **1807** ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਮਿੰਟੋ ਨੇ **ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼** ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ।
- **ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Amritsar, 1809): ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ** ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ **ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ** ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਚਕਾਰ ਹੱਦ ਵਜੋਂ ਮੰਨ ਲਿਆ।
- **ਤ੍ਰੈ-ਪੱਖੀ ਸੰਧੀ (Tripartite Treaty, ਜੂਨ 1838):** ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।
- **1839** ਵਿੱਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ **ਖੜਕ ਸਿੰਘ** ਸ਼ਾਸਕ ਬਣਿਆ। 1840 ਵਿੱਚ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੰਵਰ **ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ** ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਮੌਤ (ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ) ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਫੈਲ ਗਈ।
- ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ **ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ** ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਪਰ **1843** ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਫਿਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁੱਤਰ **ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ** ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, **ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ** ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤ (regent – ਜੋ ਰਾਜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ **ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ** ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
- ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ **1844** ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਵਜ਼ੀਰ **ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ** (ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਭਰਾ) ਤੋਂ ਫ਼ੌਜ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ **1845** ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ **ਲਾਲ ਸਿੰਘ** ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣ ਗਿਆ। **ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ** ਨੂੰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ (Anglo-Sikh Wars)

ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ (1845–46)

- ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ **11 ਦਸੰਬਰ, 1845 ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ** ਪਾਰ ਕੀਤਾ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ 20,000 ਤੋਂ 30,000 ਸੈਨਿਕ ਸਨ; ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਲਗਭਗ 50,000 ਸੈਨਿਕ ਸਨ।
- **ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ** ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜ ਹਾਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ:

ਲੜਾਈ	ਤਾਰੀਖ਼
ਮੁੱਦਕੀ (Mudki)	18 ਦਸੰਬਰ, 1845
ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ (Ferozeshah)	21–22 ਦਸੰਬਰ, 1845
ਬੱਦੋਵਾਲ (Buddelwal)	—
ਅਲੀਵਾਲ (Aliwal)	28 ਜਨਵਰੀ, 1846
ਸਭਰਾਓਂ (Sabraon)	10 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1846

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Lahore, 8 ਮਾਰਚ, 1846)

20 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1846 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਰਤਾਂ:

- ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ **1 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ** ਦਾ ਯੁੱਧ ਹਰਜਾਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ।
- **ਜਲੰਧਰ ਦੋਆਬ** (ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਇਲਾਕਾ) ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।
- ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ **ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੈਂਸ (Henry Lawrence)** ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।
- ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ, ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਰਹੇ।

- ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਪੂਰਾ ਹਰਜਾਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ **ਜੰਮੂ ਸਮੇਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ**।

ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Bhairowal, ਦਸੰਬਰ 1846)

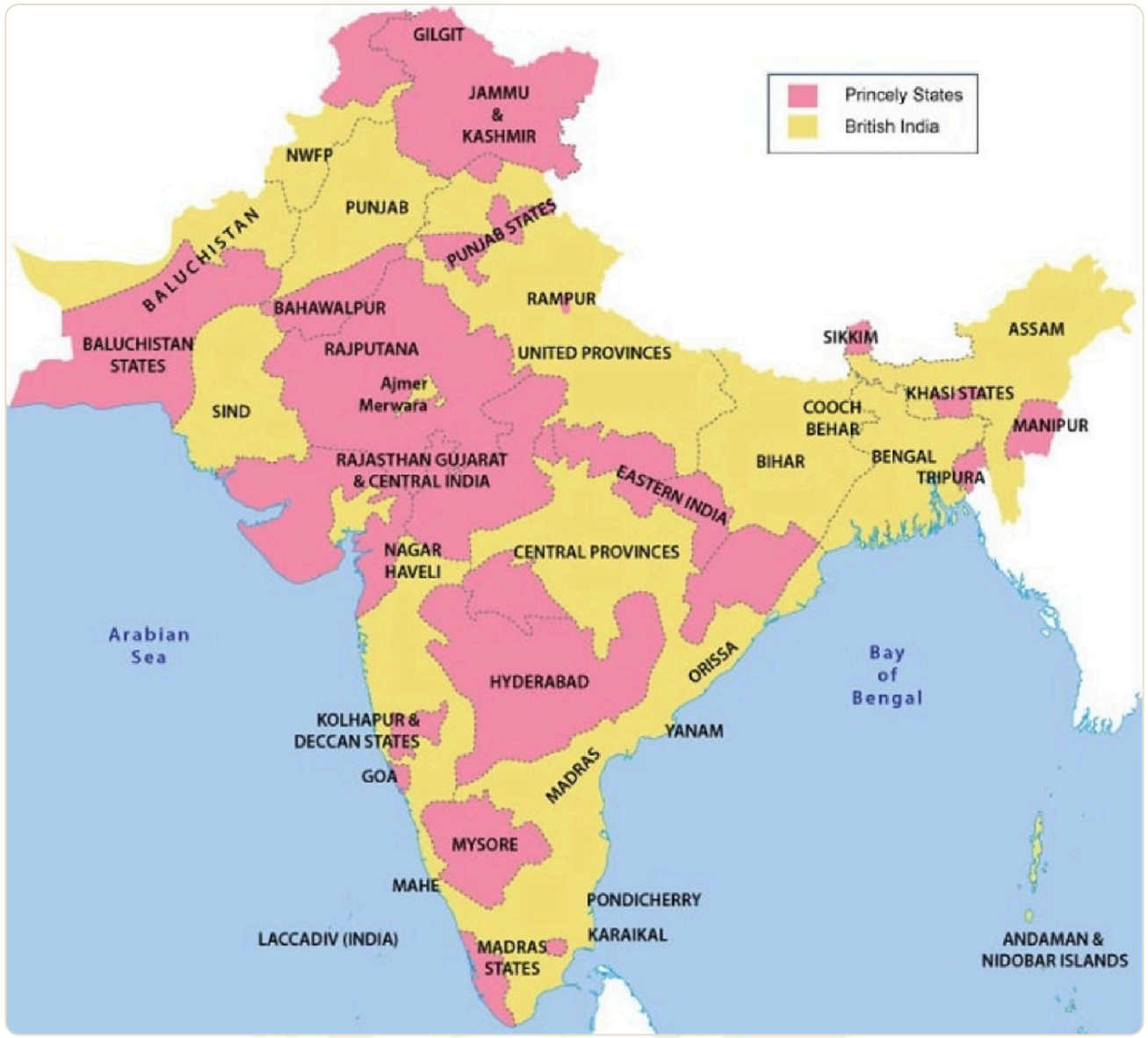
- ਸਿੱਖ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਉੱਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਨਾਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
- ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੀ ਸੰਧੀ ਅਧੀਨ **ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ**।
- ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ **ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੌਂਸਲ (Council of Regency)** ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੈਂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ (1848–49)

- ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ **ਮੂਲਰਾਜ (Mulraj)** ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਉੱਤੇ ਹਟਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖ ਗਵਰਨਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੂਲਰਾਜ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਆਏ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।
- **ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ** ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਮੂਲਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਵਿਦਰੋਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- **ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ (Lord Dalhousie)** ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ:
  - **ਰਾਮਨਗਰ ਦੀ ਲੜਾਈ** – ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਸਰ ਹਿਊਗ ਗਫ਼ (Sir Hugh Gough) ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ
  - **ਚਿੱਲਿਆਂਵਾਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ** – ਜਨਵਰੀ 1849
  - **ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਲੜਾਈ** – 21 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1849। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। (ਗੁਜਰਾਤ ਚਨਾਬ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਕਸਬਾ ਹੈ।)

ਨਤੀਜਾ

- **ਮਾਰਚ 1849 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ**।
- ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ: ਲਾਰੈਂਸ ਭਰਾ (**ਹੈਨਰੀ ਅਤੇ ਜੌਨ**) ਅਤੇ **ਚਾਰਲਸ ਮੈਨਸੇਲ (Charles Mansel)**।
- **1853** ਵਿੱਚ ਬੋਰਡ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। **ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ (John Lawrence)** ਪਹਿਲਾ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਣਿਆ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ (1857)

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਰੇਖਾ (Timeline)

1757	ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (23 ਜੂਨ)
1764	ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ (22 ਅਕਤੂਬਰ)
1765	ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ; ਦੋਹਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ੁਰੂ
1772	ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਦੋਹਰੀ ਸਰਕਾਰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ
1767–69	ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ
1775–82	ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ; ਸਾਲਬਾਈ ਦੀ ਸੰਧੀ (1782)
1780–84	ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ; ਮੰਗਲੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (1784)
1790–92	ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ; ਸ੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੀ ਸੰਧੀ (1792)
1799	ਚੌਥਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ; ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੌਤ
1802	ਬੱਸੀਨ ਦੀ ਸੰਧੀ (31 ਦਸੰਬਰ)
1803–05	ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ
1809	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ

1817–19 ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ; ਪੇਸ਼ਵਾ ਦਾ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ (ਜੂਨ 1818)

1843 ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ

1845–46 ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ; ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ

1848–49 ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ; ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ (ਮਾਰਚ 1849)

ਤੁਰੰਤ ਦੁਹਰਾਈ (QUICK REVISION)

ਅਧਿਆਇ 2 ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ

1. ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਯਾਤ ਦਾ ਲਗਭਗ 60% ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ; ਸਿਰਾਜ-ਉਦ-ਦੌਲਾ 1756 ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਬਣਿਆ।
2. ਪਲਾਸੀ (23 ਜੂਨ 1757) ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਨਾਲ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਿੰਦੂ ਹੈ।
3. ਬਕਸਰ (22 ਅਕਤੂਬਰ 1764) ਵਿੱਚ ਹੈਕਟਰ ਮੁਨਰੋ ਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ, ਸ਼ੁਜਾ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ।
4. ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਸਰਕਾਰ (1765–72) ਨੂੰ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ 1772 ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ।
5. ਚਾਰ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ: ਮਦਰਾਸ (1769), ਮੰਗਲੌਰ (1784), ਸ੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ (1792); ਟੀਪੂ ਦੀ 1799 ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋਈ।
6. ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ: ਸਾਲਬਾਈ (1782), ਬੱਸੀਨ (1802); ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ 1818 ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟੇ ਅਤੇ ਅਹੁਦਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
7. ਸਿੰਧ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਧੀ ("ਸਦੀਵੀ ਦੋਸਤੀ") ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1843 ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ; ਚਾਰਲਸ ਨੇਪੀਅਰ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ।
8. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (1809): ਸਤਲੁਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੱਦ ਬਣਿਆ।
9. ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (1846) ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ; ਕਸ਼ਮੀਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ।
10. ਦੂਜੇ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਰਚ 1849 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ; ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਪਹਿਲਾ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਣਿਆ (1853)।